

ESZMETÖREDÉKEK

BIBÓ LAJOS

Nem mindjárt találta meg önmagát s bizonyára fejlődésének mai fokán is még sok föl nem tárult kvalitása várja a megszólalást. Eleinte feltűnően idegen területeken kalandozott; az irodalmi műveltség, a fiatalos intelligencia s az ösztönös írói kedv, a „Lust zum Fabulieren“, stílusutánzásokba ragadta, nem a reális, hanem litterális életnek finom megérzései közé. (*A fáklya füstölve ég.*) Egy robusztus és egyszerű ekével mélyen szántó tehetségnek ily differenciált mutatóványokra való képessége jóleső, szinte Jókai hőszaira emlékeztető vonás, a magyar géniusz sokszor el nem hitt, pedig valóságos megnyilatkozása. De a finom literatúra mégsem igazi területe Bibónak s röviden végkép oda is hagyta. A Móricz Zsigmondok, Oláh Gáborok fajából való tehetség; egy fokkal ő is túlmegegyen azon az eredményen, amit Gárdonyi, Baksay, Tömörkény parasztirodalma jelentett a népszínmű elfonnyadása után. Rajtanőtt közösségben él a földdel és embereivel; írásaiból rögtön kicsap a parasztlélet s a parasztlélek drámai feszültsége, egy-két korlátolt, de döntő fontosságú dilemma közt vergődő, folytonos problematikussága, keserű küzdelem a jussért, a földért, a lóért vagy malacért, ami, a maga egyszerűségében, teljes és tragikus küzdelem az életért.

Sötét és nehéz ez az élet, minden bonyolultság nélkül tele van mélységekkel s egész tartalma elfér egy-egy feltörő emberi kiáltásban. Bibó mestere a gyöker-indulatok megragadásának; a parasztléleknek azt a rétegét bolygatja meg, ahova nem ér el az öntudat nehezen mozgó világa, ahol a tragédiába vetett s megérett gyermek ösztönei háborognak és kormányozzák cselekedeteit. Bibó küzdelme evvel az élettel s keserűsége akaratlan, – nem a messzi, más területeket is látott tekintet lázongó szigorát érezteti, mint Móricz Zsigmond, nincs lefelé vagy fölfelé törekvő mozgása, testestől-lelkestől benne él e hűmúszban. A hevesen és sokat érő, de megnyilatkozni alig tudó parasztnak sokszor hozzá még titkolózó lelkét hű erőszakossággal, egydarabban, természetes nyersségében veti elénk, mindig a túlbuzgó, heves életteljesség intuitív igazságával. Sok fájdalom van ebben a megértésben és még több szeretet, de hízelgés nélkül, a természetes és megadott realitás tisztelete; naturalizmusa erkölcsi mozzanattal bővül, mert nem sértő kritika-anyagot keres, hanem megértést.

Parasztdrámája – a Juss – fontos lépés a műfaj történetében. Beállításában már semmi sincs Gárdonyi idillikusságából és Móricznál közelebről tudja megfogni a dráma szintétikus, lehántott ábrázolásmódját. A jellemzésre szánt széles anyagot egy sokatmondó és plasztikus tételbe sűríti s a köréje szorított cselekménye jelntősége könnyen adódó érvényességgel terjed szét a parasztlélet egész területére. Bibó elsősorban pszichológus, de ábrázolása mindig közvetlen, drámai, s a sok ágba szakadó szerkesztést nem igen tudja kézben tartani. Történelmi színdarabjában (*Báthory Zsigmond*), melyben a mozgalmas tabló s a jellemrajzolás szövevényes összefonódása komplikálja az ábrázolást, a drámai középpont köré már csak laza cselekmény-háló tud szőni s a régi romantikus iskolák hatása alatt stílusérzéke is cserbenhagyja. Igazi hangja a természetes egyszerűség, igazi talaja a föld s igazi tárgya a paraszt.

(Pécs)

Várkonyi Nándor

THERESE

Schnitzler könyve, amit azzal konferáltak be, hogy végre ismét egy nagy regénye az osztrák írónak, nem Tolstoj-i vagy Mann-i értelemben vett regény. Hiányzik belőle *az idő* feltartóztathatatlan, de törvényszerű, természetes és így vigasztaló hőmpölygésének epikus érzékeltetése és hiányzik belőle a karakter fejlődése tevékeny fiatalságtól szemlélődő öregedésig és a kényszerű halál. Therese nagyjából negyven éves korában is olyan, mint tizennyolc éves fejjel volt.

Remek konzerváló emlékezzettel és aprólékosan hű stílusérzéssel rajzol az író egy felemás kort annak felemás alakjaival, akik, bár talán meglelt korban még közöttünk járnak, mégis csaknem már érdektelen történeti messzeségbe húzódtak vissza ... Hol van ma már a nyugdíjaztatása miatt beteggé sértődő osztrák katonatiszt, a salzburgi garnizonélet, az özvegy úriasszony, aki kusza fantáziával jól fizetett folytatásos regényeket szöveget, hol az a sok középosztálybeli bécsi család, kiknek gyermekeit Therese sétálni kísérhetné, – hol a voltaképeni nevelőnő-probléma?

Igaz: Schnitzler nem problémát állít fel és old meg, hanem egy szerencsétlen nő életét rajzolja s bár a

körülmények elavultak, Theress illuziótlan józansága: modern.

Nem ötletszerű szerelmi életére vonatkoztatjuk korszerűségét, hanem lelke önállóságára, egyéni felelősségérzésére, enyhítő, de hamis szentimentalizmustól is egyformán mentes lényére. Szükszavú okosságában Therese tisztán látja a helyzetek kényszerű erejét, tudja, hogy vesztes marad, épen mert olyan evidensül igaz van, hogy azt már vitatni sem érdemes. Primitív és valóban, még körülményeihez mérten is túl kevésbé válogatós ösztönéletet él, de ennek az asszonytípusnak ősi fegyverviseléséhez már nem ért: gyengesége és ereje is egyben ez az egykedvű, fölényes megalkuvás. Azok közül a lojális nők közül való, akik a gonddal fogalmazott hazugságok örömétől, az elcsábítás romantikájától és a szemrehányások könnyű purgatóriumától a férfit megfosztották.

Viselkedése érzésekkel és emberekkel szemben egyhangú. Talán ez a merevség, talán az író száraz modora – bár ez a sajátsága mit sem von le a nagy ökonomiával összefoglalt fejezetek jellegzetességéből – okoz leküzdhetetlen malaise-t az olvasóban, amint Theresét annyi sok oldalon, keresztül örömtelen életén végigköveti. Cinizmusból, vagy csak tapasztalati megfigyelések alapján, de oly konokul, minden üdítő humor nélkül kísérteti az író balsorssal regénye centrális alakját, hogy végül is minden újabb rossz bekövetkezésének elkerülhetetlen szükségességét csaknem szuggálja.

Therese élete konkrétumokból összefűzött mindennapi robot, születés és halál, találkozás és elválás, bántás és bocsánat, bűn és megbánás, dús, természetes, kiegyenlítő folytonossága, keservében is alázattal fogadható sors. Így – bár nagy darab valóságot rögzít az író és temérdek mellékalakot mutat meg és bár terjedelmében, pszichológiai eljárásában és nyelvének csiszolt szépségében a nagy germán regényeket követi –: a világnézeti háttér és az egyetemeség érzékeltetésének hiánya közelebb hozza művét a modern francia regényhez. Fegyelmezett határoltsága, belső stílusa és precíz reálitása is ezzel rokon. Valóban epikus jellegű modern francia regény pedig csal: elvétve akad.

*

Ám Therese nagy regénnyé lesz azokban a részleteiben, ahol Schnitzler az egyedülálló mai *leányasszony* énszerű lelkében – bármily fantasztikusan és betegesen is olykor – a régi ösztönt eleveníti fel: a gyermek világrahozásának és a kizárólagos anyai felelősségérzésnek valóságait, és germán regény lesz, ahol az ösztön misztikus hatása alatt átszövődik realitás-álmódó, valószínűtlen sejtelmekkel és sugallatokkal: a bűnrészesség és bünvállalás transcendens tartalmával.

Ugyancsak ezen a misztikumon keresztül próbál utat törni a költő igazság és igazolás utáni kívánczósága, a belső egyensúlybához, mint legfelsőbb művészi követelmény; itt vívódik a szerző – talán őszinte, talán modoros – cinizmusával; itt tör keresztül legmeghatóbb és legemberibb érzésforrása is: a szánalom. De bár teremt megbékélést és megnyughatást, Schnitzler a csodátlanság és exakt tudományok nemzedéke számára (ami már csak részben a mai) az orvosi szakvélemény és bírói verdikt végszavát hozza.

*

Ebből a nagy távlatlalt és nagy távortartással megírt könyvből, első látásra csaknem ok nélkül, szeszélyesen, tolakodó melegséggel domborodik ki egy epizód-alak, Therese sok-sok növendéke közül az utolsók egyike. Az öregedő tanárnő megszereti ezt a leánykát, jobban, mint bármelyik tanítványát vagy akár saját gyermekét valaha is szerette. Már régebben, meglepetésére és fájdalomra, megessett vele olykor, hogy a reá bízott gyermekek közül egyik vagy másik jobban a szívébe férközött; mint ahogy az fizetett tanerői minőségével józanul összeegyeztethető lett volna. De Thilde iránti érzése imperatívabb; boldogítóbb és fájdalmasabb minden régi emléknél. Filigrán finomságú rajza még Schnitzler részletművészeténél is feltűnik. A legteljesebb művészi *désinteressement* és a legvégtetesebb szubjektivitás alkothatta csak ezt a leányalakot. Bámuló, jogos, reménytelen szerelem. Csak nagyon közeli modellről mintázhatta Schnitzler ezt a finom, zárkózott, hamiskás, kiismerhetetlen fiatal virágéletet s élő mása bizonyára nem is sejtette, hogy szabad egyéniségét tisztelettel respektáló figyelője a legnagyobb szeretet milyen tévedhetetlen éberségével követte lelke legfinomabb kilengését is. Kis-királynői önkényességében talán bosszankodott volna is. Gondtalan és önző fiatalságában még Therese sírjára is csak igen elkésve küldi a szép virágokat Hollandiából.

*

Milyen szeretetmellőzést, elnéző, fájdalmas, soha nem hangoztatott szemrehányást konkrétizált itt az író, milyen nagy bánatot anticipált?

Felmerülnének ezek a kérdések akkor is, ha nem olvastuk volna röviddel a könyv megjelenése után Schnitzler Lilly tragikus elhunytának hírért.

(Páris)

Szekula Ágnes

RIMAY PLATONIZMUSÁHOZ

Plato lelke valék egykor, már most lepe, szépet
S jót keresik ottan: mennyei harmatot itt.

Kazinczy

A *Széphalom* tavalyi évfolyamában Thienemann Tivadar újabb adalékokat közölt annak bizonyítására, hogy Balassi Bálint közvetlen környezetében – Rimay Jánosnál – nem volt ismeretlen Platon szövege. A dokumentumok azt a célt szolgálták, hogy Balassi Bálint esetében a platonizmus szellemi atmoszférája bizonyítható legyen.* Ezt az atmoszférát könnyű szerrel lehet még újabb és újabb citátumokkal igazolni: Radvánszky Béla báró és Dézsi Lajos Rimay-kiadása (*R. J. munkái*, 1904) gazdag lelőhelyül szolgál.

Rimay – akinek szép és bölcs írogatásáról maga Balassi szól először tipikusan humanista költő. Cato bölcs mondásainak alapján költeményeket ír, fordítja Cato distichonjait és theologia-filozófiai klasszikus műveltségét Szent Gergely, Hieronymus, Pythagoras, Demosthenes, Seneca, Aristoteles, Chrysostomus, Aquinoi Szent Tamás, Ambrosius, Isidorus, Claudianus. Prudentius, Ovidius, Pamphilus, Vergilius, Matheus, Cato, Gualterus, Valerius Maximus stb. említései jellemzően megmutatják írásaiban. Balassi szellemi utóda a „szelíd Músák“-nak nem a világból való társaságában éli költői életét, bölcs *emberséget* az Istenség közelében keres és a „lelki gazdagság“ kenyerével táplálkozik (i. k. 84–85). A tanítvány, aki mesterének emléket állít, önmagáról is vallja, hogy

A tudomány hoz csak
Halhatatlanságot

A *paráznaságról* írt prózai munkája nem egyéb, mint keresztény alapon „a pogány philosophusok és bölcsek írási által“ való kárhóztatása a testiségnek. Ebben a gondolkörben szinte már közhely a Platonra való hivatkozás. A spirituális költő szkeptikus rezignációval állapítja meg, hogy a lelki értékek nem sok jutalomra számíthatnak e világon:

Légy bár olyan jámbor, mint Curius s Cato,
Tudományodban oly mint Homerus s Plátó,
Ki volt minden látó
Ha pénzed nincs ehez, lehetsz csak börgyártó.

Itt már barokk rímjátékba kerül a filozófus-eszmény neve. De a plátói idealizmus ennél sokkal több volt Balassi és köre számára: *életforma*, amely a humanizmus tágabb keretein belül szabályozta a társadalmi stílust és a középkori világnézet romjai fölött új oltárt emelt a lelki értékeknek. Ennek az új hitnek már nem az Egyház, hanem a pogány bölcs osztja az *áldást*, Rimay – a Balassi-fivéreknek sirató *Deploratio*-nak záróstrófáiban – hitvallást is tesz az új mithológia mellett:

Röttenetes rút gyászt,
Mint egy ijesztő vázt,
Én szívemen viselém:
Ez két vitéz urat,
Kiket lelkem óhajt,
Verseimmel kesergém,
Minerva anyámmal
Őket laureával,
Mint tudám, ékesgetém.

Momus, Aristarchus,
Mint ép tagon vad hús,
A ki akarsz itt lenni,
Zoilussal káromlást,
S nem Platovai áldást,
Szeretsz inkább hinteni,
Cous táblájával,
Ne feljebb kaptánál,
Tud téged meginteni.

* V. ö. Balassi és a platonizmus c. tanulmányomat, Minerva 1928.

Csak a természetlen hiperkritika tagadhatná ezek után, hogy a Rimay körüli magyar lírának egyik védőszentje Platon volt. A kérdés egyébként még tovább nyomozható. Meg kellene vizsgálni, hogy a neolatin költők – Balassiék legközvetlenebb költőideáljai – mennyi „adag” platonista szellemet árasztottak a tudós és filozófus magyar poéták írásaira.

(Szeged)

Zolnai Béla

TÓTH ÁRPÁD LEVELE JUHÁSZ GYULÁHOZ

A nemrég elhunyt költőnek Juhász Gyulához intézett első levelét közöljük az alábbiakban. A levél érdekessége, hogy rámutat arra a sorsdöntő hatásra, amelyet Négyesy László egyetemi stílusgyakorlati szemináriuma a huszadik század költőnemzedékére gyakorolt. A Nyugat iskolája is – mint minden forradalmi iskola – neveltetésével hozzákapcsolódik a klasszikus hagyományokhoz.

Budapest, 1907 május 29.
Igen tisztelt Uram!

Kuthi Sándor barátomtól levelet kaptam, melyben előadja az Önök megismerkedésének kedves történetét. Hogy-hogynem, rólam is szó esett a beszélgetésükben s Ön szíves üdvözlését küldte nekem a Sanyi útján. Ki se mondhatom, hogy ez az üdvözlés milyen nagy örömet szerzett nekem, üdvözlés attól, akit már régóta igaz bámulattal csodálok, s aki nekem oly igen kedves költő a „Hét”-ben. Már az egyetemi Négyesy-gyakorlatokon, mint ismeretlen, a háta megett ülve, nagy élvezettel hallgattam kedves, sziporkázó bírálatait, költeményeivel pedig egyszerűen megsemmisített: a magam verselményeit akárhányszor mélyen lenéztem miattok. Ugy szeretném, ha mindezeket nem venné hízelgésnek, hanem féktelen tiszteletem és fiatalos bámulatom igaz jeleinek. Nagyon köszönöm a szíves üdvözlését s ha eddig szerettem, ezután is a legigazabb élvezettel élvezem nemes költészetét,

őszinte tisztelője
Tóth Árpád